

**KAZAK YAZILI EDEBİYATININ TEŞEKKÜLÜ SÜRECİNDE
OSMANLI MATBUATININ TESİRİ**

**THE EFFECT OF OTTOMAN PRESS DURING THE FORMATION
OF COSSACK WRITTEN LITERATURE**

*Muhammet Nurullah CİCİOĞLU**

Özet:

Kazak edebiyatı tarihinde XIX. yüzyıl ile XX. yüzyılın başları, yazılı edebiyatın teşekkülünde önemli bir süreç olarak kabul edilmektedir. XIX. yüzyılın başından itibaren matbaa imkânına kavuşulması ile evvela okur-yazar halk şairlerinin, Türk-İslam edebiyatına ait eserleri Kazak Türkçesiyle halka ulaştırma faaliyetleri göze çarpar. Buna paralel olarak, açılan Kazak-Rus okullarından ve Usul-ü Cedit ile eğitim veren medreselerden mezun olan aydın kesimin ortaya koyduğu eserlerle modern Kazak edebiyatının temelleri atılır.

Bu süreçte her iki kesimde de Osmanlı matbuatının tesirini görmek mümkündür. İlkinde İstanbul'da basılmış olan halk hikâyesi ve menakıpname türündeki bazı eserlerin daha çok Kazan üzerinden bölgeye yayıldığını ve Kazak Türkçesiyle yeniden yazıldığını görürüz. İkinci kesim ise başlattıkları aydınlanma sürecini ve eğitim reformlarını yine İstanbul'da basılmış olan farklı alanlarda eserlerle destekleme çabasında olmuştur.

Bu çalışmada Kazak yazılı edebiyatının ortaya çıkış süreci, Osmanlı Türkçesiyle yazılmış eserlerle ilişkilendirilerek verilmiş ve Kazakistan'ın iki büyük kütüphanesinde bulunan Osmanlıca kitaplardan bazıları listelenerek bu ilişkiye dair somut veriler ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kazak Edebiyatı, Osmanlı Matbuatı, Osmanlıca.

Abstract:

The beginning of XIX and XX centuries is accepted as a significant process in formation of Cossack written literature in its literature history. Initially, the activities to carry the works belonging to Turcic-Islamic literature to people in Cossack Turkish attracts the attention that literate folk poets attained the facility of printing press from the beginning of XIX century. In parallel with this situation, the foundation of modern Cossack literature are laid with the works that intellectuals graduating from madrassas giving education with Usul-ü Cedit (Modern Method) put forward in Cossack-Russian schools.

* Dr., Batman Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü - Batman
manas2@gmail.com

During this process, it is possible to see the effect of Ottoman press on both parties. We see that some works in the form of folk tales and menakıpname published in Istanbul spread throughout the region over Kazan and that they were rewritten in Cossack Turkish. On the other hand, the second group was in the effort of supporting the enlightening period and education reforms started by them with works printed in Istanbul about different fields.

In this study, the process of emerging from Cossack written literature was given setting relations with works written in Ottoman Turkish and tangible data about this relation by listing some of Ottoman books present in two great libraries of Kazakhstan.

Key words: Cossack Literature, Ottoman Press, Ottoman Palaeography.

GİRİŞ

Kazak edebiyatı tarihi hakkında ortaya konulan çalışmalarda Kazak yazılı edebiyatının başlangıcı ile ilgili farklı görüşler mevcuttur. Sovyet döneminde yazılan kaynaklar, Kazak yazılı edebiyatının başlangıcını Sovyet dönemiyle başlatır. Sovyet döneminden sonra ortaya konulan çalışmalarda ise XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın başlarına tekabül eden ve “Kazakların milli uyanışı” olarak adlandırılan dönemde Şark-İslam medeniyeti zemininde teşekkül etmiş bir yazılı edebiyatın varlığı da kabul edilmektedir.

Birinci görüş, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rus misyoner ve eğitimci N. İ. İlminskiy’nin başlattığı ve daha sonraları Sovyet yönetimi tarafından da devam ettirilen “her boya bir dil ve edebiyat” politikasını destekler mahiyette ortaya konulmuştur. Rus yönetimi “mahalli edebi diller” oluşturma politikasını, Rus kültürü içinde kendi kültürünün yok olması tehlikesine karşı milli hisleri harekete geçen gençler üzerinden gerçekleştirir. Bu genç aydınlar, özellikle Rus okullarından mezun olduktan sonra, Türk-İslam medeniyeti ve bu medeniyetin eserlerinden habersizce milliyetçiliği “kabilecilik” olarak algılayıp sadece kendi köy ve çevresinin şivesini kendi dili olarak kabul etmiş ve bu şive ile “milli edebiyat” oluşturma çabası içerisine girmişlerdir (Togan, 1981, s. 489-490).

Sovyet öncesi dönemde “Türkistan edebiyatı” ortak Türk-İslam medeniyeti zemininde ve Türkistan’ın ortak edebi dili olan Çağatayca ile teşekkül ettiği için hiçbir Türk boyuna ait görülmez. Her şiveden ayrı bir dil yaratma süreciyle bu ortak edebiyat ürünleri bir kenara itildiğinde ise geriye sadece her boyun sözlü kültür ürünleri kalmış, bunlara da modern edebiyat

karşısında “göçebe hayat tarzının bakiyesi” nazarıyla bakılmıştır¹. Uluslaşma sürecinde her boyun kendi şivesiyle ve yine Türk-İslam medeniyeti etkisinde ortaya koymuş olduğu ürünler ise görmezden gelinmiş, yazılı edebiyat ürünü olarak kabul edilmemiştir.

O zamanlarda, Kazan Devrimi’ne kadarki süreçte, Kazak şair ve yazarlar tarafından ortaya koyulan eserler; “Şark edebiyatından geldi”, “ulusal burjuvazi bakış açısına yönelik”, “halka katkısı az”, “feodal toplumu destekliyor”, “dinî-doğu eserlerinin tesirinde”, “burjuvazinin taleplerine cevap veriyor”, “sıradan halk medeni değerleri şekillendiremez” vb. bahanelerle yok sayılmıştır (Cusipov, 2012, s. 31). Bu görüş, XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın başlarında yazılmış olan eserlerin dinî konuları ağırlıklı olarak işlemeden dolayı Kazak edebiyatına dâhil olmayıp aksine, onun gelişmesine engel olduğunu savunur. Buna göre; Kazakların modern edebiyata dâhil olmalarını başlatan süreç, Sovyet dönemi ile başlamıştır. Bu sürecin başlangıcında Kazaklar, Avrupa edebiyatını dahi Ruslar vasıtasıyla öğrenmişler, Avrupa ve Rus edebiyatını tanıdıklarından sonra da kendileri yazılı edebiyat tecrübesine sahip olabilmişlerdir².

“XX. yüzyılın başlarında Sovyet yönetimi, her halkın kendi dilinde kitaplar basmak için evvela Marks ve Lenin’in fikirlerini yayma ihtiyacını dikkate almıştır. Daha önceleri Kazan Devrimi’ne kadar basılmış olan Kazak edebiyatı için, ‘yoktur’ ve ‘Bu sadece zenginlerin edebiyatıdır’ diyerek eleştirilerde bulunulmuştur. Böylece ‘Kazakların yazılı tarihi yoktur’ diyerek, M. Joldıbayulı, ağızdan ağıza, nesilden nesile yayılırken bozulan, paslanan ve kötüleşen edebiyat ürünlerini Marks-Lenin yolunda yeniden kurma ihtiyacını belirtir” (Cusipov, 2012, s. 123). Daha sonra yazılan edebiyat tarihi kitapları da bu fikri savunmuş, edebiyat ürünlerini bu fikir doğrultusunda incelemiş ve tasnif etmiştir. Malov’un Kazak Türkçesi ile ilgili tespitleri bu durumu açıklamaya kâfidir:

“Önceleri, Sosyalist Sovyet Ekim Devrimine kadar, Kazaklarda sadece sözlü halk ürünleri vardı. Arap alfabesi kullanan az sayıda okuryazar vardı. Devrime kadar nadiren çıkan ve Kazak diliyle yazılmış sayılan kitaplar, aslında Kazakça unsurlarla karışmış olan Tatarca ile veya bilim adamları tarafından Tatar, Başkırt, Kazak, Kırgız vb. millet ayrımı gözetilmeden kullanılan Müslüman-Türk jargonu ile yazılmıştır.

Başka türlü de olamayacağı gibi, yazarlar için çoğunlukla ve doğal olarak, eğer Tataristan’da ve Orenburg medreselerinde Tatarca

¹ Buna paralel olarak özellikle Sovyet döneminde ideolojik maksatla folklor araştırmalarına önem verilmiştir. A. Baytursinov, A. Bekeyhanov, H. Dosmuhameduli, M. Avezov, S. Seyfullin, S. Mukanov, K. Cumaliyev, A. Margulan vb. milli bilince sahip aydınların bu manada yaptığı çalışmalar desteklenmiştir (Cusipov, 2012, s. 8).

² Sovyet döneminde Kazak edebiyatı tarihi üzerine yapılan çalışmalarla ilgili genel değerlendirme için bk. (Biray, 2005).

ve Arapça öğrenen mollaları saymazsak, Müslüman-Türk jargonu ile yazmak, kullanılmayan ve bu durumu itiraf edilmeyen Kazakçadan daha kolaydı. Üstelik bu kitapların okurları da kendi çevrelerinde, Kazak bozkırlarında yaşayanlar arasında daha önceden okuma yazma öğrenmiş az sayıda kişiydi. Ayrıca bu nadir kitapçıklar muhteva olarak çok tipik ve tekdüzeydi. Din ve ahlak: işte muhteva bu” (Malov, 1941, s. 99).

Kazakların konuşma dili açısından bakıldığında bu söylenenler doğru gibi görünse de o döneme kadar kullanılan ortak edebi dilin, bahsedilen “Müslüman-Türk jargonu” olduğu düşünüldüğünde Kazak şair ve yazarların bu dil ile ortaya koyduğu eserlerin Kazak edebiyatı ürünleri olarak kabul edilmemesi doğru bir yaklaşım olmayacaktır.

İkinci görüşe göre ise, Kazak yazılı edebiyatının teşekkülü, XVIII. yüzyılın ikinci yarısından başlar ve XIX. yüzyıl ile XX. yüzyılın başlarında devam eder. Sovyet dönemiyle birlikte ise farklı bir mecrada gelişerek bugünkü durumuna ulaşır. Bu süreçte, zamanın sosyal şartları gereği oluşan ihtiyacı karşılamaya yönelik Buhar, Dulat, Nısanbay gibi halk şairlerinin sözlü kültür ürünlerini yazıya geçirdiği eserler; Şark edebiyatından halk arasında yayılan ürünleri derleyen Şayhıslamulı, Şadi, Akmolde gibi okur-yazar halk şairlerinin eserleri ve Abay, Altınсарın öncülüğünde başlayan demokrat şairlerin eserleri vardır (Sızdıkova, 2014, s. 11). Bu şekilde Kazakistan’ın egemenliğine kavuşmasından sonra yazılan eserlerdeki değerlendirmelerin daha tarafsız olduğu kanaatindeyiz.

1. OSMANLI TÜRKÇESİYLE YAZILMIŞ ESERLERİN BÖLGEYE GELİŞ SÜRECİ

XIX. yüzyılın ortalarına kadar Türkistan’ın her yerinde, Batı ve Doğu Türkistan’da, Kazak ve Kazan ülkelerinde umumî edebî dil Çağatay Türkçesidir. Ancak XVIII. ve XIX. yüzyıllarda, bu yazı dilinde değişimler başladığı görülür. Dildeki bu değişim sürecini doğuran farklı sebeplerle birlikte Osmanlı tesiri de vardır. Osmanlı’nın Kırım’ı fethi sonrasında Hazar kıyılarına kadar ilerlemesi ve Kırım’ın 1783’te Ruslara geçmesine kadar Kuzey Türkistan’la ilişkilerin devam etmesi, bu tarihten sonra da hac yolculuğuna çıkan bölge Türklerinin İstanbul üzerinden gitmesi ve İstanbul matbuatının gelişmesi ile basılan eserlerin bu güzergâhtan Türkistan’a ulaşması neticesinde bölgede Osmanlı Türkçesi etkili olmaya başlamıştır (Togan, 1981, s. 486). Matbuatın gelişmesinden önce de elyazması hâlinde birçok Osmanlıca kitabın bölgeye ulaştığını görüyoruz (Oruç, 1998). Bu süreçte bölge Türkçesinin ne kadar etkilendiğini Ercilasun şöyle açıklar:

“Kırım Hanlığı bir Osmanlı toprağı ve bu vasıtaıyla Tatarlarla çok daha yakın münasebetlerde bulunuyoruz ve onun için Kazan’a devamlı olarak Osmanlı’nın eserleri gidiyor. Orada o eserler el yazması olarak çoğaltılıyor, okunuyor. Bunlar arasında Kesik Baş

Hikâyeleri, Muhammediyeler gibi eserler vasıtasıyla, Tatarlar ve Kuzey Türkleri İstanbul Türkçesiyle yazılmış eserleri daha fazla okuyorlar. Bizim Türkiye'de doğmuş olan 'gelecek zaman'ımız 'olacak, gelecek' şeklinde oluşuyor ve bu gelecek zaman İdil Ural Türklerine de gidiyor” (Ercilasun, 2000, s. 14).

Osmanlı Türkçesiyle yazılan eserlerin bölgede yayılması, Ceditçilik hareketinin öncülerinin 20. yy. başlarında giriştikleri “dilde birlik” arayışları çerçevesinde Osmanlı Türkçesinin ortak dil olması yönündeki fikirlere de dayanak teşkil eder. 1905'te Rusya'da meşrutiyetin ilân edilmesinin ardından kısmî hürriyetler kazanan bölge Türkleri, Çarlık hükümetinin baskılarına ve Ortodoks misyonerlerin aksi yönde faaliyetlerine rağmen, 1905-1917 yılları arasında yüzden fazla gazete ve dergi çıkarmış, binlerce tercüme ve telif risâle basmış, ancak Bolşevik ihtilâli ile bu süreç akamete uğramıştır (Maraş, 2002, s. 305-310).

Bolşevik ihtilâline kadar devam eden bu süreçte Kazak yazarlar da edebiyatta yeni kullanılmaya başlayan Kazak lehçesini “İslâmiyet'in neşrine ve Kazaklarda yaşayan millî Türk ananelerinin muhafazasına” hizmet ettirmiştir (Togan, 1981, s. 492). Kazak yazılı edebiyatı, XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın başlarında yetişen okur-yazar halk şairlerinin Şark klasiklerinden birçok eseri Kazak Türkçesiyle yeniden yazması ve -zamanın şartlarının elverdiği ölçüde- matbaa imkânına sahip olan Kazan, Taşkent, Petersburg, Astrahan, Orenburg, Troitske, Omsk şehirlerinde bastırmasıyla ilk ürünlerini vermeye başlar. Bu sürecin ilk ürünü 1807 yılında Kazan'da basılan “Seyfulmalik”tir (Azibayeva, 1990, s. 12).

Bu dönemde Cusupbek Şeyhulislamov, Akılbek Sabalulu, Mavlekey Yomaşev, Akıt Karımsakov vb. halk şairleri “Leyla ile Mecnun”, “Tahir ile Zühre”, “Ferhad ile Şirin”, “Salsal”, “Zarkum”, “Seyitbattal” vb. eserlerini “nazire” olarak adlandırdıkları aktarımlarla Kazak halkına sunmuşlardır. Şark edebiyatında eskilerden beri var olan “nazire” geleneğine göre şairler, kendilerinden önce yazılan eserlerin olaylarını temel alarak o eseri kendi zamanına ve ortamına uygun hâle getirmiş ve yeniden yazmıştır. Abay'ın da bu gelenek çerçevesinde “Eskendir”, “Masgut”, “Azim” eserlerini yazdığını görürüz (Subhanberdina, 1986, s. 6).

Okur-yazar halk şairlerinin yazdığı bu eserlerin dili konusunda ise tam anlamıyla bir belirsizlik vardır. Bu şairlerin aldığı medrese eğitimi ve eğitim sürecinde ve sonrasında okudukları eserler genel itibarıyla Çağatay ve Osmanlı Türkçesine ait eserlerdir. Bu süreci İnan şöyle açıklar:

“XIX. yüzyılın başından itibaren Kazan'da Arap harfleriyle eser yayınlayan basımevleri kuruldu. Bu basımevlerinde Çağatay ve eski Harezmi Türkçesiyle yazılan eserler de basılmağa başlandı. Bir yandan Kırım yoluyla Osmanlı Türkçesiyle yazılan birçok eserler Çağatay Türkçesinin kullanıldığı sahayı kaplamakta idi. Bu

eserlerden bazıları Kazanda tekrar basıldı ve binlerce nüsha dağıldı. (...) İşte bu devirde, Kıpçak grubu dediğimiz Kazan, Başkurt, Kazak-Kırgız, Sibirya Türklerinin milli yazı dilinde bir kargaşalık meydana geldi. Yazı dili ne Çağatayca ne Osmanlıca ne de 'Tatarca' oldu” (İnan, 1991, s. 187-188)³.

Ancak her ne kadar “kargaşalık” gibi görünse de bu dönemde her boydan şair ve yazarın kaleme alarak bastırıldığı bu eserler, bütün Türkistan’da okunup anlaşılabilirdi. Matbaa imkânına kavuşulması ile birlikte kitap, dergi, gazeteler bölge halkı arasında oldukça yaygın hâle gelmişti ve şiveler arasındaki farklar bu eserlerin her yerde okunup anlaşılmasına engel olacak ölçüde değildi. Hatta bu dönemde Osmanlı coğrafyasında çıkan gazete ve dergiler Kazak bozkırlarına dahi ulaşıyordu (Andican, 2009, s. 302). Bu süreçte Osmanlı Türkçesiyle yazılmış birçok eserin de bölgede anlaşılabilir hâle geldiği ve bunların Kazak Türkçesiyle yeniden yazıldığı görülür⁴.

Bununla birlikte öğrenim için bölgeden İstanbul’a giden gençlerin de bu süreçte etkili olduğunu söyleyebiliriz. Kendisi Ceditçilik akımının Kazak aydınları arasındaki önemli temsilcilerinden biri olan Şair Magcan Cumabay’ın hocası da İstanbul’da eğitim görmüş bir entelektüel olan Muhammedcan Bigişev’dir (Andican, 2009, s. 302). Aynı şekilde Kazan-Tatar edebiyatını vücuda getirme çalışmalarını başlatan kişi olan Kayyum Nasırî, Osmanlı edebiyatını bilen ve birçok Osmanlıca esere Tatarca nazire yazan bir kişidir (Togan, 1981, s. 490). Bu yönüyle de, kendisinden sonra aynı çizgide yürüyen Kazak münevverlerine örnek olduğu söylenebilir.

Anlaşılan odur ki çok sayıda Osmanlıca eserin Türkistan’a ulaşması ve burada okunup anlaşılması neticesinde bu eserler Kazak halkı ve aydınları üzerinde de -doğrudan veya Ceditçilik hareketi ve Tatar aydınları vasıtasıyla dolaylı olarak- etkili olmuştur.

2. “KISSA-HİKÂYE” GELENEĞİ VE OSMANLICA ESERLER

XIX. yüzyılın başından itibaren Rus yönetiminin uyguladığı işgal politikası neticesinde Kazak edebiyatında milliyetçi ve özgürlükçü mücadele konuları revaç kazandı. Temelini tarihi derinliğe sahip destanlardan alan “kahramanlık”, “bahadırılık”, “erlik” konularını işleyen ve yenilikçi bir

³ O dönemde bölge diliyle yazılan bir Battalname ile ilgili Kırgız halk şairlerinden birinin ifadeleri bu durumu özetlemeye kâfidir:

<i>Kim cazganın bilbedim</i>	Kimin yazdığını anlamadım
<i>Uygur bu deym özdörü</i>	Uygur mu desem kendileri
<i>Cee Çağatayca cazganbı?</i>	Yoksa Çağatayca mı yazmış?
<i>Dayınsız eken sözdörü.</i>	Belirsizmiş sözleri.
<i>Okup sözün baykasam</i>	Sözlerini dikkatle okusam
<i>Çağatayın tilindey</i>	Çağatay dili gibi
<i>Çağatay, Uygur aralaş</i>	Çağatay, Uygur karışık (Cicioğlu, 2013b).

⁴ Bunlardan biri de Osmanlıca Battalname’dir. Bu eserin Kazak Türkçesiyle manzum halde yeniden yazıldığı çok sayıda farklı nüshası mevcuttur (Cicioğlu, 2013a).

yaklaşım ile eski devirlerin şiir örneklerinden beslenen bir edebiyat ortaya çıktı. Bu çerçevede Şark medeniyetinin söyleyiş ve söz hünerini esas alan “nazirecilik” geleneğinin uygulayıcıları doğdu (Albekov, vd. 2006, s. 24). Dinî ve millî duyguları besleyen bu eserler, işgal ve saldırılar karşısında halka teselli olmakla birlikte onların manevî tacizler karşısında da olabildiğince az zarar görmesini sağladı. Nitekim bu eserlerin halkın maneviyatına oldukça tesir ettiği ve Rus misyonerlerin çalışmalarını olumsuz yönde etkilediği bilinmektedir (Togan, 1981, s. 492).

Bu kapsamda XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın başlarında, Şark edebiyatının ve Türk edebiyatının dinî-kahramanlık konulu destan ve halk hikâyesi türünde birçok eserinin Kazak şairleri tarafından Kazak Türkçesiyle yeniden yazıldığı görüyoruz. “Kıssa-hikâye” adıyla anılan bu ürünler anılan dönemde evvela “hattat”lar tarafından elyazması olarak ve daha sonra imkânlar ölçüsünde kitaplaştırılıp basılarak halk arasında yayılmıştır. Bunlar, halk arasında sadece kitap hâlinde yayılmamış “kıssahan”lar vasıtasıyla sözlü icraları da Kazak anlatı geleneğinin bir parçası hâline gelmiştir. Kazak destanları üzerine araştırmalarıyla tanınan Berdibay, konuyla ilgili şu bilgileri vermektedir: “Dini destanları topluluk önünde belirli bir tavırla okuyup nasihat vermek farklı bir meslek olarak kabul edilmiştir. Bunlara, evvelki Turan elinde ‘kıssahan’ veya ‘kıssacı’ adı verilmiştir. Bu şekilde kıssa-hikâyeleri yazıya geçirip çoğaltıp halk arasında dağıtan hattatların da üstlendiği rolü belirtmek gerekir” (Berdibay, 2005, s. 332).

Destandan roman formuna geçişin önemli bir adımı sayılan bu eserler o dönemde halk arasında büyük beğeni kazanmış ve yayılmıştır. Öyle ki, “Seyfülmelik”, “Yusuf ile Züleyha”, “Leyla ile Mecnun”, “Tahir ile Zühre” gibi hikâyeler Kazakların kendi ürünleri gibi kabul görmüştür (Berdibay, 2005, s. 141-142). Hatta “kıssahan”ların icralarıyla halka ulaşan bu ürünlerin, Kazak halkının muhayyilesinde yeniden şekillendiğini ve sözlü çeşitlemelerinin bazı okur-yazar şairler tarafından halk arasından derlenip yeniden yazıya aktarıldığını bir kısım örneklerde görmek mümkündür. Kazak edebiyatı tarihinde bu ürünlerin oluşturduğu gelenek, bir döneme damgasını vurur. Bu ürünlerin Kazak yazarları üzerindeki etkisi sadece tür ve muhteva ile sınırlı kalmaz. Her ne kadar Kazak Türkçesiyle yazılsa da ortaya koyulan eserlerin dilinde Türkçe ve Çağatayca oldukça etkili olmuştur. Ayrıca bu yazarların mensur eserlerinde de aynı etkiyi görmek mümkündür. Abay’ın -ki modern Kazak edebiyatının kurucusu sayılır- kendi kardeşinin yazılarında dahi bu etkiyi görmek mümkündür (Sızdıkova, 2014, s. 239-244).

“Kıssa-hikâye” türünde eserler yazan en önemli şairler Cusupbek Şeyhulislamov, Akılbek Sabalulı, Mavlekey Yomaşev, Akıt Karımsakov’dur (Azıbayeva, 1990, s. 12). Bu şairler sadece Şark edebiyatı ürünlerini değil,

Kazak destanlarını da derleyerek yazıya aktarmışlardır. Onların eserleri, birebir tercümeden ziyade, konu ve olay örgüsü itibarıyla kaynak eserlerin aslına bağlı kalarak fakat manzum hâlde yeniden yazma şeklindedir. Bu şekilde Kazak edebiyatının bir parçası hâline gelen eserler üç başlık altında sınıflandırılmaktadır:

1. Dinî destanlar; “Salsal”, “Zarkum”, “Seytbattal” vb.

2. Şarkî milletlerin halk romanları ve hikâyeleri ile klasik edebiyat şairlerinin destanları; “Şahmaran”, “Seyfûlmalik”, “Bozcigit”, “Tahir ile Zühre”, “Ferhad ile Şirin” vb.

3. Konusunu Şark eserlerinden alan Kazak edebiyatı ürünleri; “Munlık-Zarlık”, “Şekir-Şakirat” vb. (Albekov vd., 2006, s. 35; Azibayeva, 1990, s. 25).

Türk dünyasında oldukça yaygın hâlde bulunan ve aynı dönemlerde Anadolu’da âşıklar tarafından sözlü olarak icra edilen bu ürünlerin, Kazak halkı arasında da yayılmasını Berdibay “dil, din, kültür” yakınlığına ve Orta Asya halkları arasındaki ilişkilere bağlar. Köroğlu destanının Orta Asya’da yayılışını ve buradaki halkların en sevdiği destana dönüşmesini bu duruma örnek olarak gösterir. Hatta bu etkileşimle “Köroğlu”, sadece olay örgüsü olarak değil, biçimsel yapısı ve hatta saz müziğiyle, olduğu gibi yayılmıştır (2005, s. 142). Bu ürünler matbaaların kullanılmaya başlamasından sonra sözlü icralar yoluyla yayılmanın yanı sıra yazılı nüshaları vasıtasıyla da yayılmıştır. Bu duruma “Seyfûlmalik”, “Şahmaran”, “Seyyid Battal Gazi Destanı” vb. ürünler örnek verilebilir. Bunlardan biri olan “Battalname”nin İstanbul’da basılan mensur nüshaları Kazan’a ulaşmış, bu nüshalar Kazak şairler tarafından Kazak Türkçesiyle ve manzum olarak yeniden yazılmış ve Kazan’da bastırılmıştır. Bu destanın Başkurt bir şair olan Mevlekey Yomaşev tarafından Kazak halkı arasından derlenip yazıya aktarıldığını⁵ ve Kazan’da 1879, 1883 ve 1888 yıllarında üç kez bastırıldığını görürüz. Bu şair Kazak halkı arasında uzun süre yaşamış bir eğitimcidir (Azibayeva, 2005, s. 273). Yazdığı Battalname’nin girişinde şu ifadeler vardır:

Bütün Türk halklarında ortak duygu ve düşünceleri yansıtan bu eserler son seksen yıl içerisinde siyasi sebeplerle halka unutturulur (Berdibay, 2005, s. 332-348) ve bu ürünlerde Türk-İslam dünyasının düşünce tarzının etkili olması sebebiyle bunları yazan şairlerin “Pantürkist”, “Panislamist” diye suçlandığı dönemler yaşanır. Edebiyatın siyasetin etkisi altında olmasından dolayı bu ürünler uzun süre ilmi çalışmalara konu edilmemiştir. Kazak

⁵ Cumaşikoğlu Mevlekey olur adım,
Bu kıssayı Kazaklarda görüp aldım.
Kazan’da bastırmayı ümit ettim,
Siparişini postayla gönderdim (Cicioğlu, 2013a).

edebiyatının bu dönemi yıllar boyunca kabullenilmemiş ve ona gereken değer verilmemiştir (Karavbayeva, 2010, s. 8).

3. FİKRÎ VE EDEBÎ ESERLER

Rusların Kazakistan'ı işgalinden sonra geleneksel tarzda eğitim veren medreselerin yanında Kazak-Rus okulları açılmaya başlamıştır. Bu okulların amacı halkın eğitim seviyesini yükseltmekten ziyade burayı idare ederken ihtiyaç duydukları memurları yetiştirmektir. Bu maksatla ilk Kazak-Rus Okulu 1786'da Omsk şehrinde açılır ve bunların sayısı giderek artar. XIX. yüzyılın sonlarından itibaren Usul-ü Cedit tarzında eğitim veren okullar açılır (Özdemir, 2008, s. 63). Her iki okul tipinde de klasik tarzda eğitim veren medreselerdeki salt dinî eğitime bir tepki söz konusudur. Dini ve milli değerleri yüceltmelerine rağmen Ceditçilerin de klasik medreselerdeki eğitim sistemine modern bilimi esas alan Avrupaî bir öğrenim sürecini eklemeye çalıştıklarını görürüz.⁶

Bu dönemde Rus işgali ile sarsılan bölge aydınları ve özellikle Ceditçi aydınlar, mevcut durumu geri kalmışlığın bir neticesi olarak görür ve tek kurtuluş yolunun da eğitimden ve Avrupa medeniyetini öğrenmekten geçtiğini düşünürler. Avrupa medeniyetini ve edebiyatını tanıma konusunda ise Tanzimat sonrası Batılılaşma yolunda önemli adımlar atmış olan Osmanlı Türklerinin bu tecrübesinden -üstelik tercüme ihtiyacı hissetmeden-faydalanmayı uygun buldukları anlaşılıyor. Böylece Tanzimat sonrasında Batı edebiyatından yapılan tercümelemlerle birlikte Osmanlı aydınlarının Avrupa medeniyeti ile ilgili fikirlerini ve izlenimlerini içeren eserler de bölgede etkili olur. Azmizade Refikbek'in "İttihad-ı İslam ve Avrupa", Ahmed İhsan'ın "Avrupa'da Ne Gördüm (Fransa, İngiltere, Hollanda, Almanya seyahatnamesi)" ve Ahmet Mithat'ın "Avrupa'da Bir Cevlan" (Tablo 1, 2) adlı eserlerinin bu coğrafyada bulunması, bu fikri destekler niteliktedir.

Kazak edebiyatı tarihi ile ilgili Sovyet döneminde yazılanların aksine "XIX. yüzyılda Rusya Türklerinin Batı kültürüyle temasları Rus kaynaklarıyla değil, Tanzimat'tan sonraki Osmanlı edebiyatı yoluyla olduğu muhakkaktır. (...) Bu edebiyatla yakından uğraşan muharrirler piyes, roman gibi eserler yazmağa başladılar. Bu eserlerin dili Tatarca ile karışık Osmanlıca idi. 1883'te Gaspıralı İsmail Bey 'Tercüman' gazetesi ile İstanbul konuşma Türkçesine çok yakın sade bir Türkçeyi yaymağa çalıştı. Bu gazete Türkistan'da, Başkurt ve Kırgız yaylalarında bile okunmakta idi" (İnan, 1991, s. 188). Tatar edebiyatıyla ilgili yazısında Yuziyev de aynı görüşü belirtir. Ona göre Tatar ediplerinin Avrupa medeniyeti ile tanışmaları, Türk edebiyatı aracılığıyla olmuştur (Yuziyev).

⁶ Ceditçilik Hareketinin Kazak aydınları üzerindeki etkisi ve Kazak eğitim sistemindeki değişime katkıları konusunda bk. (Saigy, 2015).

Kazakistan Milli Kütüphanesindeki Nadir Kitaplar Kataloğunda “Türk Tilindegi Kitaptar” başlığı ile sıralanan ve Kazakistan Merkez İlmi Kütüphane’de bulunan Osmanlı Türkçesiyle yazılmış çok sayıda matbu eserden bazıları, örnek olması bakımından çalışmanın ekinde sunulmuştur (Tablo 1, 2). Bu kitapların büyük bir çoğunluğunun XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başlarında, İstanbul’da basıldığı anlaşılmaktadır. Bunlar arasında edebi eserlerle birlikte tıp, tarih, coğrafya, dil, müzik, matematik, ticaret gibi neredeyse her alanda kitap göze çarpar.

Bu kitaplar arasında Kazan’da basılan “Osmanlı Yazısının Meşki”, bu bölgede Osmanlı Türkçesi öğrenimi konusunda faaliyetler bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bu kitabın Kazan’da basılmış olması, dar kapsamlı ve münferit faaliyetlerden ziyade sistemli bir öğretim sürecine işaret eder. Ayrıca kitabın bulunduğu yer, bu faaliyetlerin Kazan’la sınırlı olmadığını düşündürmektedir. Bundan başka yine farklı alanlarda yazılmış ders kitabı niteliğinde kitaplar bulunmaktadır. Bu durum, Ceditçilik hareketinin bölgede yeni başlattığı modern eğitim-öğretim faaliyetlerinde bu kitapları kullanmış olabileceğini akla getiriyor. Ayrıca, “Ticaret Mekteb-i Âli (Eğitim programı, bazı yerler Fransızca)” (Tablo 1) gibi bir çalışmanın burada bulunması, bu süreçte sadece ders materyallerinin temininde değil aynı zamanda Batılı tarzda eğitim programlarının oluşturulmasında da Osmanlı tecrübesinden faydalandığını ortaya koyar.

Kitaplar arasında bulunan fikir eserlerinin bir kısmı Osmanlı Devleti’nin son dönemde yaptığı savaşları ve buralardaki yenilgilerle ilgili özelleştirileri ihtiva eder. Bunlardan, İzzet Fuad’ın “Kaçırılan Fırsatlar (1877-78 Osmanlı-Rus savaşı hakkında)” ve Muhammed Arif Bey’in “Başımıza Gelenler (Osmanlı-Rus savaşı hakkında)” adlı eserlerinin, hâlen Ruslarla mücadele sürecinde bulunan bölge Türklerine Osmanlı Devleti’nin bu konudaki tecrübelerini aktarmaya yönelik olduğu düşünülebilir. Ayrıca İbrahim Hilmi’nin “Milletimizin Kusurları” ve “Balkan Harbinde Askeri Mağlubiyetimizin Sebebi”, “Devlet-i Aliye ve Yunan Muharebesi Hakkında Efkar” gibi kitapların da farklı bakış açıları kazanma ve tecrübeler edinme amacıyla bölgeye ulaştırıldıkları kuvvetle muhtemeldir.

Bu süreçte Osmanlı matbaalarında basılan kitaplar, bölgedeki Türklerin sadece Avrupa medeniyetini tanınmasına vesile olmakla kalmaz. Bu kitaplar arasında bulunan Batılı tarzdaki Osmanlı edebiyatı örneklerinden etkilenen genç aydınların Batı edebiyatı türlerini denemeleri için de bir rehber olur. İnan’ın verdiği bilgilere göre bu bölgede “basımevlerinin ve neşirlerin çoğalmasıyla kitap bastırma işi kolaylaştığından yeni Osmanlı edebiyatıyla fikirleri açılmış olan medreseliler bile hikâye, roman hatta piyes yazma hevesine kapıldılar. Binlerce nüsha basılan bu eserler köylere, göçebelerin çadırlarına kadar giriyordu. Bunlarla beraber Ahmet Mithat Efendi’nin eserlerini de Kazan’da ve Orenburg’da tekrar bastırılan naşirler

bulundu” (1991, s. 188). Ekli tablolarda da görülebileceği gibi bahse konu kütüphanelerdeki edebi eserler genellikle roman, hikâye, piyes türlerindedir ve bir kısmı da Tanzimat sonrası dönemde Batı edebiyatından yapılan tercümeleşmektedir. “Viktor Hugo, Jul Vern, Emil Zola, Maks Twain, Şekspir, Şiller, Aleksandr Duma”⁷ gibi Batı klasiklerinden Osmanlı Türkçesine tercüme edilen eserler, bölgede bu dil ile yayılmış ve etkili olmuştur.

Batılı tarzda yazılmış Türkçe eserler ise Ahmed Mithad, Uşşakizade Halid Ziya, Namık Kemal gibi o dönemde Osmanlı ediplerinin en ünlülerine aittir. Bu eserler aslından okunduğu gibi bölge şivelerine aktarımları da yapılmıştır. Kazan Tatar piyesinin kurucusu kabul edilen Ali Asker Kemal’in ilk eserleri arasında Osmanlı Türkçesinden aktardığı "Zavallı Çocuk" piyesinin bulunması, bu duruma örnek gösterilebilir (Kamaliyeva, 2009, s. 153). Bunlardan başka çok sayıda ve farklı konularda kitabı bu kütüphanelerde bulmak mümkündür. Osmanlı Devleti’nin son dönemlerine ait “Salname”ler ve tarih kitapları da bunlar arasındadır.

4. SONUÇ

Sovyet döneminde resmi ideolojinin tesiri altında yazılan kaynakların Kazak yazılı edebiyatının teşekkülü konusunda verdiği bilgiler, Kazakistan’ın bağımsızlığına kavuşmasından sonra yapılan araştırmalarda sorgulanmaya başlamıştır. Sovyet döneminde üzerinde fazla durulmamış olan XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın başlarında Türk-İslam edebiyatı tesirinde ortaya konulan ürünlerin de Kazak edebiyatına dâhil olduğuna ilişkin görüşler ağırlık kazanmaktadır. Bu ürünlerin iki yönlü olduğu anlaşılmaktadır:

1. Okur-yazar halk şairlerinin, Türk-İslam edebiyatına ait eserleri Kazak şivesine ve edebiyatına uyarlayarak yazmalarıyla ortaya çıkan ürünlerdir. Bunlar Orta Asya’daki diğer Türk boylarından ve Kazan vasıtasıyla İstanbul’dan bölgeye ulaşan daha çok halk hikâyeleri, menakıpnameler ve dini-öğretici nitelikte eserlerin Kazak edebiyatına aktarımıdır. Evvela elyazması hâlinde, matbaa imkânına kavuştuktan sonra Kazan, Taşkent, Omsk gibi şehirlerde bastırılarak, halk arasında oldukça geniş bir yayılma alanı bulmuştur.

2. Kazak-Rus okullarından ve Usul-ü Cedit ile eğitim veren medreselerden mezun olan aydın kesimin ortaya koyduğu eserlerdir. Bu aydınlar, kendilerine Kazan üzerinden ulaşan Tanzimat sonrası dönem Osmanlı eserlerinin de etkisiyle Batıyı tanımış ve Batılı tarzda bir edebiyat ortaya koyma gayretleriyle yeni türleri denemişlerdir.

⁷ Bu sıralamada ve tablolarda verilen kişi ve eser isimlerinin yazılışında, belirtilen kataloglardaki yazılış biçimleri korunmuştur.

Belirtilen dönemde yazılan Kazak edebiyatı ürünlerinde Osmanlı Türkçesiyle yazılmış eserlerin etkisini görmek için bu ürünlerin ayrıntılı bir şekilde incelenmesi gerekmektedir. Bu çalışmada amaç Kazak yazılı edebiyatının teşekkülü sürecine Osmanlıca eserlerin etkisi veya katkısı konusunda daha önce bazı araştırmacılar tarafından yapılan tespitleri desteklemek olduğundan bu yönde bir inceleme yapılmamış, Kazakistan'ın iki önemli kütüphanesinde bulunan Osmanlıca eserlerle bu süreç arasında ilişki kurularak bu araştırmacıların tespitleri örneklenmeye çalışılmıştır.

KAYNAKLAR

- Albekov, T. vd. (2006). *Kazak Adebietinin Tarihi, XIX. Gasırdın Ekinşi Jartısı (1850-1900)*, C. 5. Almatı.
- Andican, A. A. (2009). *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya*. İstanbul.
- Azıbayeva, B. V. (1990). *Kazahskiye Narodniye Romaniçeskiye Dastanı*. Almatı.
- Azıbayeva, B. V. (2005). Tomga Engen Metinderge Tüsinikeme. *Babalar Sözi* (1. Baskı) içinde (272) C. XVI. Astana.
- Berdibay, R. (2005). *Epos-El Kazınası, c. I*. Almatı.
- Beysenbayeva, M. (2004). Kaharmandık Dini Dastandar. *Akikat*, No: 10, 91-92.
- Biray, N. (2005). Ahmet Baytursınulı'na Göre Kazak Türkleri Yazılı Edebiyatının Dönemleri ve Türleri, *Millî Folklor*, 17 (68), 67-77.
- Cicioğlu, M. N. (2013a). Kazak Türkçesiyle Yazılmış Olan Battalnâmelerin Tespiti ve Tınışlıkoğlu'nun Battalnâmesi Üzerine Bir İnceleme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (26), 109-125.
- Cicioğlu, M. N. (2013b). Kırgız Türkçesiyle Yazılmış Olan Seyyid Battal Gazi Destanı Üzerine Bir İnceleme, *Turkish Studies*, 8 (4), 427-440.
- Cusipov, N. K. (2012). *Kazak Folklorın Zerttev Meseleleri: XX. Gasırdın Birinşi Jartısı*. Pavlodar.
- Ercilasun, A. B. (2000). Osmanlı Devleti ile Türk Dünyasının Dil ve Kültür İlişkileri. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, (4), 11-16.
- İnan, A. (1991). *Makaleler ve İncelemeler, C. II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kamalıeva, A. (2009). 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Kazan Tatar Edebiyatı ve Maarifetçilik Hareketi. *U. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (16), 147-157.
- Karavbayeva, A. (2010). *Şığıstık Kıssa-Dastandar*. Almatı.
- Malov, S. E. (1941). K İstorii Kazahckogo Yazıka. *İzvestiya Akademii Nauk Soyuzu SSR*, No: 3, 97-102.
- Maraş, İ. (2002). *Türk Dünyasında Dinî Yenileşme (1850-1917)*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Oruç, B. (1998). Kazan Devlet Üniversitesi Fennî Kütüphanede (Yazma Eserler Kütüphanesi) Bulunan Türkçe Yazma Eserler. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, (115), 193-220.

- Özdemir, E. (2008). Ahmet Baytursunov'un Hayatı ve 20. Yüzyılın Başında Kazakistan'da Eğitim Faaliyetleri İçindeki Yeri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (22), 61-74.
- Saigy, G. B. (2015). Ahmet Baytursinoğlu ve Kazak Ceditçiliği. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 4 (1), 189-193.
- Sızdıkova, R. (2014). *Kazak Adebî Tîlinin Tarihi (XV-XIX gasırlar): Köptomduk Çıgarmalar Jinagı*. Almatı: El-Şecire.
- Subhanberdina, Ü. (1986). *Kissa-Dastandar*. Almatı: Jazuuşı.
- Togan, Z. V. (1981). *Bugünkü Türkîli (Türkistan) ve Yakın Tarihi. C. I. Batı ve Kuzey Türkistan*. İstanbul: Enderun.
- Yuziyev, N. Yeni Dönem Tatar Edebiyatı. *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, 28 Ocak 2016, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/12199,yenidonemtataredebiyatpdf.pdf?0>

Tablo 1. Kazakistan Milli Kütüphanesindeki Nadir Kitaplar Kataloğuna Kayıtlı Bulunan Osmanlı Türkçesiyle Basılmış Kitaplara Örnekler

Kayıt no.	Yazar	Eser adı	Basım yeri ve tarihi
1449	Aleksandr Duma	Ser Vilyamnın Mugaşakası (çev. Faik Cabri)	Konstantinopol, 1322 (1904)
1456	Ahmed İhsan	Avrupa'da Ne Gördüm (Fransa, İngiltere, Hollanda, Almanya seyahatnamesi)	İstanbul, ?
1496	Viktor Hugo	Sefiller (çev. Şemsettin Sami)	Konstantinopol, 1297 (1880)
1544	Jul Vern	Seksen Günde Devri Âlem	Konstantinopol, 1306 (1888)
1585	Emil Zola	Nana (çev. A. Sahib)	Konstantinopol, 1327 (1905)
1612	Maks Tvein	25 Milyonluk Banknot (terc.)	İstanbul, 1320 (1901)
1806	Şekspir	Jül Sezar	Kahire, 1908
1807	Şekspir	Makbet	Kahire, 1909
1809	Şiller	Gilliyoma (Guilloume Tell)	İstanbul, 1314 (1896)

1405	Ahmed Mithad	Avrupa'da Bir Cevelan	İstanbul, 1307 (1889)
1406	Ahmed Mithad	Çocuk	İstanbul, 1317 (1899)
1457	Ahmed Mithad	İslam ve İlim	İstanbul, 1315 (1897)
1468	Ahmed bin Mahmud Yükneki	Habbetü'l Hakayık	1334 (1916)
1469	Ahmed Naci	Her Bahçeden Bir Çiçek	İstanbul, 1890
1470	Ahmed Rasim	Küçük Tarih-i İslam	1888
1472	Ahmed Rıfat	Meşhur Osmanlı Kumandanları	İstanbul, 1900
1473	Ahmet Rıfat	I. Viyana Muhasarası	İstanbul, 1871
1474	Ahmet Rıfat	Tarih-i Umum	?
1514	İzzet Fuad	Kaçırılan Fırsatlar (1877-78 Osmanlı-Rus savaşı hakkında)	İstanbul, 1907
1526		Osmanlı Yazısının Meşki	Kazan (Şelkovnikov Bas.) 1855
1530- 5		Devlet-i Aliye ve Yunan Muharebesi Hakkında Efkâr	Konstantinopol, 1310 (1892)
1448		El-Cezire Mektupları	Kahire, 1906
1447	Yusuf Akçura oğlu	Üç Tarzı Siyaset	Kahire, 1327 (1909)
1504	Abdullah Cevdet	Bir Hutbe (Hemşehrilerime)	Kahire, 1909
1571	İsmail Haki	Vatan Uğruna Yahud Yıldız Mahkemesi	Kahire, 1326 (1908)
1650	Muhammed Arif Bey	Başımıza Gelenler (Osmanlı-Rus savaşı hakkında)	Kahire, 1321 (1903)

1679	Nabi	Divanı Nabi	Kahire, 1259 (1848)
1723	Fuzuli	Divanı Fuzuli	Kahire, 1254 (1858)
1448	Yusuf Akçura Oğlu	İlim ve Tarih	Kazan, 1906
1459	Ahmed Cevdet	Kıyas-ı Anbiya ve Tevarih-i Halife I. böl.	Kazan, 1900
1457	Ahmed Cevdet	Kıyas-ı Enbiya	Kazan, 1904- 1905
1529		Âşık Ömer Divanı	Konstantinopol, 1309 (1891)
1528	Uşşakizade Halid Ziya	Küçük Fıkralar	İstanbul, 1314 (1896)
1531		Evliya Çelebi Seyahatnamesi (1-6)	İstanbul, 1314 (1896)
1537	Celal Sahir	Beyaz Gölgele	Konstantinopol, 1325 (1907)
1597	Kemal	Vatan Yahut Silistre	İstanbul, 1307 (1889)
1600	Köprülü Zade Muhammed Fuad	Türk Edebiyat Tarihi	İstanbul, 1920- 21
1680	Muallim Naci	Esami (Şark meşhurlarıyla ilgili: İbn-i Sina, Firdevsi vb.)	İstanbul, 1307 (1889)
1681	Muallim Naci	Ateşpâre	İstanbul, 1303 (1886)
1683	Namık Kemal	Ruya ve Magusa Mektub	İstanbul, 1908
1625	Şemseddin Sami	Kamusu'l Âlâm	İstanbul, 1889- 1898
1768	Halid Ziya	Hamide	İstanbul, 1311

			(1893)
1774	İbrahim Hakkı	Marifetnâme	İstanbul, 1261 (1845)
1589		İncil Matta'nın Yazdığı Üzere	1878
1590		İncil-i Şerifden (Luka'nın Tahriri Üzere)	
1594		Lisan-ı Aslı Yunaniden Tercüme, Boyacıyan Agop Matbaası	1877
1733		Ticaret Mekteb-i Âli (Eğitim programı, bazı yerler Fransızca)	İstanbul, 1329 (1911)
1731		Talim-i Hesab	İstanbul, 1326 (1908)
1739		Türkiye'de Meclis-i Mebusan	İstanbul, 1292 (1875)
1749		Ukrayna, Rusya ve Türkiye (Makaleler)	İstanbul, 1915
1767	Halil Eyyüb	Tarihte Afganistan	İstanbul, 1315 (1897)
1777	İbrahim Hilmi	Milletimizin Kusurları	İstanbul, 1329 (1911)
1780	İbrahim Hilmi	Balkan Harbinde Askeri Mağlubiyetimizin Sebebi	İstanbul, 1529 (1911)
1802		Çiçek Hastalığı	İstanbul, 1329 (1911)

Tablo 2. Merkez İlmî Kütüphane’de (Ortalık Gıllmi Kitapkana) Bulunan Osmanlı Türkçesiyle Basılmış Kitaplara Örnekler

Kayıt no.	Yazar	Eser adı	Basım yeri ve tarihi
7888		Kemalpaşazâde Divanı	İkdam, 1313 (1895)
5834	Ahmed Cevdet	Çelebi M. Ali Evliya Çelebi Seyahatnamesi	1313 (1896)
451	Ahmed Hilmi	İlm-i Ahval er-ruh	1327 (1909)
5825-5827	Ahmed Rasim	Resimle ve Harita ile Osmanlı Tarihi (2 cilt)	1326-27 (1908-10)
1127	Ahmed Mithad ve Muallim Naci	Muhaberat ve Muaverat (Tercüman-ı Hakikat Gazetesi’nden tercüme edilmiş ve kitap olarak basılmış)	1311 (1893)
1090	Ahmed Mithad	Müdafaa-i Mukabele ve Mukabele-i Müdafaa	İstanbul, 1300 (1882)
1099	Ahmed Mithad	İstibsar	1310 (1892)
1980	Şemsettin Sami	Emsal	İstanbul, 1296 (1878)
7893	Nigar binti Osman	Elhan-ı Vatan	İstanbul, 1332 (1914)
2113	Nadri Fevzi	Teşkilat-ı Avâlim	İstanbul, 1309 (1891)
7945	Naci	Talim-i Kıraat	İstanbul, 1313 (1895)
7908		Salname-i Nezaret-i Maarifi Osmanî	İstanbul, 1316 (1898)
7882		Kanunname-i Hümayun	1244 (1826)

5818		Salname-i Devlet-i Ali Osmanî	1313 (1895)
2110	Azmi Bey	Coğrafya	İstanbul, 1310 (1892)
1064	Remzi Hüseyin	Tıbbi Nebevi	1309 (1881)
7872	Namık Kemal Bey	Tiyatro	Kahire, 1292 (1874)
1205	Şemsettin Sami	Kamusu'l Alâm	İstanbul, 1316- 1306 (1898- 1888)
1694	Necib Asım	Kitab	1311 (1893)
1130	Gülнар	Rus Edebiyatı	İstanbul, 1311 (1893)
1093	Batezidov Ataullah	Redd-i Renan	İstanbul, 1311 (1892)
1126		Leyla ile Mecnun ve Âşık Ömer Divanı'nın haşiyesinde ihtiva eden bir kitap	İstanbul, 1309 (1891)
7867	Eşret Ruşen	İki Saltanat Arasında	İstanbul, 1916
7894	Azmizade Refikbek	İttihad-ı İslam ve Avrupa	İstanbul, 1909
7851		Abdülhamit Sani ve Devr-i Saltanat	1909
7873		T.B.M.M. Kavanin Mecmuası	1920-23
7841		Türk Masalları	İstanbul, 1910
1134- 5818		Salname Devlet-i Ali Osmanî	1886- 1895